

УДК 94(47+477):323.2:355.40«1989/1990»

Віта ЛІСОВА*

Зовнішні відкриті комунікації Комітету держбезпеки УРСР у 1989–1990 рр.: тенденції та напрямки

Мета статті – проаналізувати загальні тенденції та особливості розвитку сфери зовнішніх відкритих комунікацій КДБ УРСР у 1989 – на початку 1990 рр.; дослідити основні напрямки й форми реалізації радянськими спецслужбами інформаційно-пропагандистської діяльності у зазначений період.

Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, усебічності. Для досягнення поставленої мети у розвідці використаний комплекс загальнонаукових та спеціальних історичних методів. Для виділення тенденцій та специфічних рис розвитку публічності Комітету держбезпеки УРСР застосовано методи узагальнення та порівняння. При роботі з архівними даними використано герменевтичний метод та критичний аналіз історичних джерел.

---

* *Лісова Віта Олександрівна* – співробітниця Управління взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю Апарату Голови Служби безпеки України; м. Київ, Україна; v.lisova@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4219-853X>.

Висновки. Зміцнення зв'язків з громадськістю та поліпшення інформаційно-пропагандистської роботи було одним із провідних завдань оперативно-службової діяльності радянських спецслужб у роки горбачовської гласності. Водночас відкритість і так звана загальна демократизація пролили світло на багато «незручних» для Комітету держбезпеки тем. Тому риторика секретного відомства у цей період часто мала виправдувальний та оборонний характер. Чекісти заперечували свою причетність до карально-репресивного минулого, намагалися довести законність та ефективність сучасної діяльності, декларували «близькість до народу». Публічність КДБ УРСР зводилася переважно до участі в реабілітаційних процесах, популяризації органів держбезпеки в суспільстві, інформаційних кампаній проти національно-демократичних сил, роботи з листами та зверненнями громадян.

Після виборів 1989 р. цей перелік розширився. Тепер чекісти-нардепи почали більш активно використовувати статус народних обранців для просування професійної репутації. Відтак депутатська діяльність стала важливим інструментом впливу на громадську думку.

У 1989 – на початку 1990 рр. спостерігалось помітне розширення співпраці органів держбезпеки зі ЗМІ. Комітет активно використовував медіа для пропаганди та іміджевих проєктів – з'являлися компліментарні статті та інтерв'ю зі співробітниками секретного відомства, радіо- й телепередачі, художні та історичні твори, кінофільми, за сприяння КДБ відбувалися «журналістські розслідування».

Та попри значні зусилля, публічність Комітету держбезпеки все ще мала чимало недоліків зумовлених консервативністю та внутрівідомчою закритістю, а також неготовністю окремих співробітників до відкритого діалогу з громадськістю.

Ключові слова: перебудова, гласність, публічність, комунікації, пропаганда, прес-група, вибори, агітація, депутати, реабілітація, профілактика, КДБ, УРСР.

Діяльність органів державної безпеки в УРСР викликає значний науковий інтерес у вітчизняних і закордонних дослідників. При цьому в основному увага вчених концентрується навколо періоду 1930-х – 1950-х рр. та участі радянських спецслужб у карально-репресивній політиці сталінізму. Популярним також є період горбачовської перебудови. Тут функціонування спецслужб розглядають переважно крізь призму соціально-політичних трансформацій, зокрема протиборства з національно-визвольним рухом. Серед українських науковців, які займаються дослідженням цих процесів – Олександр Бойко, Віктор і Василь Даниленки, Георгій Касьянов, Анатолій Русначенко, Володимир

В'ятрович, Руслан Забілий, Олександр Лошицький, Олег Бажан, Юрій Данилюк та ін.¹

Окремий пласт наукових праць становлять розробки відомчих дослідників. З-поміж доступних широкому загалу – дослідження Володимира Цибулькіна, Леоніда Рожена, Дмитра Веденєєва та Геннадія Биструхіна, де, зокрема, йдеться про інформаційні операції КДБ УРСР².

Теми інформаційно-пропагандистської роботи Комітету держбезпеки у часи гласності також торкаються російські публіцисти Олег Хлобустов і Леонід Млечін, колишній співробітник радянської розвідки Олег Гордієвський, британські історики Кристофер Ендрю та Джулія Федор³.

---

¹ *Бойко О.* Україна в 1985–1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2002. – 305 с.; *Даниленко В.* Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2018. – 278 с.; Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): док. і мат. / упоряд. *В. Даниленко*. – К.: Смолоскип, 2013. – 736 с.; *Касьянов Г.* Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.; *Русначенко А.* Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. – 720 с.; *В'ятрович В.* Історія з грифом «Секретно»: архіви КГБ розповідають. – Львів: Часопис, 2012. – 240 с.; *Забілий Р.* Піар від КГБ. Як спецслужба взялася за «зв'язки з громадськістю» [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/20140923113210/https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/11/21/62598/view_print/; *Бажан О., Данилюк Ю.* Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 232 с.; *Данилюк Ю., Бажан О.* Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр.). – К.: Рідний край, 2000. – 389 с.; *Бажан О., Лошицький О.* Народний рух України в інтерпретації Комітету держбезпеки УРСР // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 2 (33). – С. 196–205; *Бажан О.* КДБ УРСР та неформальні об'єднання в період «горбачовської перебудови» // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 104 : Історичні науки. – С. 68–77 та ін.

² *Цибулькін В., Рожен Л., Веденєєв Д.* Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. – К.: Преса України, 2011. – 435 с.; *Веденєєв Д., Биструхін Г.* Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки. – К.: К.І.С., 2007. – С. 410–413.

Тож діяльність КДБ та його попередників стала об'єктом багатьох наукових зацікавлень як в Україні, так і за кордоном. Водночас огляд історіографічних джерел свідчить, що історія радянських спецслужб другої половини ХХ ст. досі комплексно не розглядалася, а, отже, містить перспективні з дослідницької точки зору питання. Серед малодосліджених знаходиться й проблема зовнішніх відкритих комунікації КДБ УРСР у період перебудови.

З огляду на міждисциплінарний характер даної теми для визначення предмету дослідження і застосування адекватного понятійно-категоріального апарату були застосовані наукові розробки з теорії та практики комунікацій і Public Relations. Можна стверджувати, що в роки горбачовської гласності КДБ УРСР здійснював як внутрішні (всередині системи радянських органів державної безпеки), так і зовнішні комунікації. Останні поділялися на закриті або непублічні – з органами державної влади, судовими органами, організаціями та громадянами і відкриті (публічні та приватні) – з різними групами громадськості. Зовнішні відкриті комунікації радянські спецслужби реалізовували через публічні (робота зі ЗМІ, творчими союзами, громадськими організаціями, зустрічі з працівниками підприємств, установ, організацій тощо) та особисті канали (розгляд звернень і прийом громадян). При цьому слід враховувати, що на публічність КДБ накладали відбиток як специфіка роботи спецслужби, так і пропагандистська модель комунікації тоталітарної держави. Про зв'язки із громадськістю у сучасному розумінні не йшлося, а комунікація органів державної безпеки з

---

³ Хлобустов О. КГБ без прикрас 1954–1991 годы [Электронный ресурс]. – 2007. – Режим доступа: <http://web.archive.org/web/20201223094529/https://proza.ru/2007/05/23-267>; *Его же*. КГБ СССР 1954–1991 гг. Тайны гибели Великой державы. – М.: Изд. центр «Аква-Терм», 2012. – 656 с.; *Млечин Л.* КГБ. Председатели органов госбезопасности. Рассекреченные судьбы. – М.: Центрполиграф, 2002. – 861 с.; *Гордиевский О., Эндрю К.* КГБ – разведывательные операции от Ленина до Горбачёва. – М.: Центрполиграф, 2000. – 666 с.; *Федор Дж.* Традиции чекистов от Ленина до Путина. Культ государственной безопасности. – СПб.: Питер, 2012. – 303 с.

населенням зводилася переважно до інформаційно-пропагандистської роботи⁴.

Також слід враховувати, що з розгортанням у СРСР «політики максимальної відкритості» та переоцінки суспільно-політичних процесів новітньої історії радянські спецслужби зазнали безпрецедентної критики й осуду громадськості. Образ «всесильного КДБ», який ще донедавна наводив жах та паніку, у роки перебудови обернувся проти самих органів держбезпеки. На секретне відомство покладали відповідальність за масові репресії 1930-х – 1950-х рр., звинувачували у переслідуванні учасників національно-визвольного руху, порушенні прав і свобод громадян, у терористичній та підривній діяльності Советів за кордоном.

Із часом у суспільстві почали лунаати голоси щодо необхідності ліквідації силової структури, що надто дискредитувала себе. Аби уникнути цієї участі, чекісти квапилися «перекраситися» на гуманістів і демократів. У Комітеті державної безпеки щосили намагалися відмежуватися від «карально-репресивного минулого» та переконати громадськість у начебто законності й ефективності своєї роботи, створити ілюзію відкритості та єдності з народом. Тому в оперативно-службовій діяльності радянських спецслужб динамічного розвитку набув напрям зовнішніх відкритих комунікацій.

Досліджуючи тенденції та тонкощі розбудови чекістами зв'язків із громадськістю, примітно, що в останні роки існування Радянського Союзу КДБ наполегливо прагнув створити імідж

---

⁴ Катлип С., Сентер А., Брум Г. Паблік рилейшенз. Теория и практика. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2008. – С. 20–25, 45; Королько В. Основы паблік рилейшенз. – М.: «Рефл-бук»; К.: «Ваклер», 2001. – С. 138; Почепцов Г. Паблік рилейшенз для професіоналов. – М.: «Рефл-бук»; К.: «Ваклер», 2003. – С. 78; Его же. Теория коммуникации. – М.: «Рефл-бук»; К.: «Ваклер», 2001. – С. 12; Дрешпак В. Комунікації в публічному управлінні. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2015. – С. 18–20; Козаков В., Рашковська О., Ребалко В. Державно-громадянська комунікація: шлях від кризи до взаємодії. – К.: ДП «Видав. дім “Персонал”», 2017. – С. 27, 84–85; Соснін О., Михненко А., Литвинова Л. Комунікативна парадигма суспільного розвитку. – К.: НАДУ, 2011. – С. 54–55.

спецслужби «з людським обличчям»⁵. Питання пошуку і впровадження широкого спектру форм та методів роботи постійно перебувало у фокусі уваги керівництва Комітету. Так, 4 квітня 1989 р. пройшла Колегія КДБ СРСР «Про розвиток гласності в діяльності органів і військ КДБ СРСР». На виконання її рішень особовому складу належало активізувати спільні заходи з представниками ЗМІ та трудовими колективами, частіше давати інтерв'ю, відвідувати прямі ефіри на радіо й телебаченні⁶.

Тема поживлення комунікації з населенням та покращення репутації органів держбезпеки акцентувалася й 7 квітня 1989 р. на Колегії КДБ УРСР. Начальники обласних управлінь, керівники підрозділів і міськрайорганів отримали завдання інтенсифікувати пошук нових точок взаємодії з громадянами, регулярно проводити зустрічі керівників різних рівнів із журналістами, залучати медійників до поширення інформації, покликаної зміцнювати авторитет спецслужби та підвищувати так звану політичну пильність населення. Цьому ж слугувала вказівка з поліпшення професійної підготовки кадрів, формування у них активної позиції щодо перебудови, вдосконалення навичок ведення дискусій із широкою аудиторією⁷.

Про виняткове значення інформаційно-пропагандистського забезпечення йшлося на семінарі-наradі партактиву центрального апарату КДБ СРСР 14–15 квітня 1989 р.

Керівництво спецслужби підкреслювало, що послідовне розширення гласності та зміцнення зв'язків із населенням було однією з найважливіших умов успішного вирішення службових завдань⁸. Тож співробітників направляли на заводи, у колгос-

---

⁵ Гордиевский О., Эндрю К. КГБ – разведывательные операции от Ленина до Горбачёва. – С. 627–628.

⁶ Хлобутов О. КГБ без прикрас 1954–1991 годы [Электронный ресурс]; ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 110, 113. О. Хлобутов вказує, що Колегія КДБ СРСР «Про розвиток гласності...» відбулася 21 квітня, але в архівних документах зазначається дата її проведення 4 квітня 1989 р. – В. Л.

⁷ ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 50.

⁸ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 834, арк. 3–4.

пи, вищі та науково-дослідні інститути для спілкування із населенням, роз'яснення суті забезпечення державної безпеки, інформування громадян про конкретні результати роботи.

Голова КДБ СРСР Володимир Крючков окремо виділяв зростаючу роль співпраці із засобами масової інформації. Він наказував підлеглим проявляти більше ініціативи у цьому питанні – підтримувати контакти з редакторами, журналістами, творчими колективами, проводити індивідуальні бесіди, надавати необхідні матеріали, пояснювати позицію Комітету щодо актуальних питань.

«Нам треба активно використовувати можливості засобів масової інформації для публікації матеріалів про наші конкретні практичні справи. Нам є що сказати радянським людям», –

акцентував керівник секретного відомства⁹.

Серед тем, що підлягали висвітленню, – викриття ворожої агентури, через дії якої держава зазнавала мільярдних збитків, підривні заходи іноземних спецслужб та розвідників, діяльність великих злочинних угруповань. З огляду на значний суспільний інтерес також планували розкрити бюджет відомства і загалом показувати більше «яскравих прикладів» успішних реалізацій¹⁰. Підкреслювалася також важливість роз'яснювальної роботи й участі співробітників КДБ в усіх політичних заходах, пов'язаних з увічненням пам'яті про жертв сталінських репресій¹¹.

Слід зазначити, що з приходом на посаду голови Комітету держбезпеки В. О. Крючков розпочав безпрецедентну кампанію зі зв'язків з громадськістю. Уже на початку 1989 р. він став першим очільником відомства, який приймав у своєму кабінеті американського посла. Упродовж кількох наступних місяців шеф КДБ та інші керівники спецслужби охоче йшли на контакти зі ЗМІ, давали інтерв'ю й прес-конференції західним кореспондентам, знімалися в іміджевому фільмі «КДБ сьогодні».

---

⁹ ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 834, арк. 12, 27.

¹⁰ Там само, арк. 12, 18–20; *Голушко Н.* В спецслужбах трёх государств. – М.: Кучково поле, 2012. – С. 360–361.

¹¹ ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 834, арк. 10.

Автором сценарію, консультантом та ведучим цієї пропагандистської картини виступив співробітник Прес-бюро КДБ СРСР розвідник Ігор Прелін, якого на Заході іноді помилково сприймали за начальника прес-служби відомства. Зйомки проводило «Агенство печати «Новости» (АПН)¹².

«КДБ сьогодні» – 55-хвилинна стрічка, покликана представити світу новий «доброзичливий» образ радянських спецслужб та розвіяти стереотипи щодо КДБ як інструмента політичних репресій. Глядачам показали чекістське бачення історії та сучасної діяльності органів держбезпеки. Основний акцент був зроблений на контррозвідувальній складовій роботи секретного відомства – протидії контрабанді наркотиків, боротьбі з тероризмом і організованою злочинністю, викритті іноземних шпигунів. Окремо у фільмі йшлося про успішні закордонні спецоперації Комітету. Особливу увагу було приділено питанню політичних репресій 1930-х – 1950-х рр. та інтерпретації цих подій керівництвом спецслужби.

У стрічці можна побачити кадри з будівлі КДБ СРСР на Луб'янці, в'язниці Лефортово, Вищої школи КДБ, художнє відтворення оперативних зйомок. При цьому знімальну групу АПН усюди супроводжував І. Прелін, який намагався жартувати на камеру та створити невимушену атмосферу.

13 вересня 1989 р. відбувся спеціальний показ фільму для іноземних журналістів. Цей захід отримав широке висвітлення за кордоном. Про вихід картини писали, зокрема, «The New York Times», «United Press International», «The Washington Post». Щоправда, заголовки на шпальтах були досить в'їдливі:

«Радянський документальний фільм намагається змінити імідж поганого хлопця КДБ», «Ради з гордістю представляють свого доброзичливого агента КДБ», «А зараз, продаж КДБ»¹³.

---

¹² Гордиевский О., Эндрю К. КГБ – разведывательные операции от Ленина до Горбачёва. – С. 627–628; Тайное становится явным. ЦОС ФСБ уполномочен заявить. – М.: «Информэйшн Груп», «Гелеос», «АСТ», 2000. – 368 с. – С. 29, 34–35.

¹³ Keller B. The Soviets Proudly Present Their Friendly K.G.B. Agent // The New York Times. – 1989. – Sept. 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

Так, «The Washington Post» писали, що радянські «усміхнені співробітники КДБ» офіційно представили «доброзичливий, ніжний імідж» відомства, яке йшло в авангарді горбачовської гласності.

«Фільм “КДБ сьогодні” мав переконати радянську та закордонну аудиторію, що агентство, яке тривалий час боялися як рушійну силу репресій, перетворилося на досить симпатичний правоохоронний орган», –

іронічно зазначав автор публікації в «The New York Times» Білл Келлер. Не оминув увагою журналіст і спробу чекістів з позитивного боку показати застінки Лефортово – сумнозвісної відомчої тюрми, де, починаючи з 1930-х рр., до затриманих масово застосовували тортури. Тепер же, якщо вірити кадрам фільму, це був практично будинок відпочинку, де

«для щасливих ув'язнених на вибір готували вегетаріанські та невегетаріанські страви»¹⁴.

У самому ж КДБ високо оцінювали пропагандистський потенціал картини. В. О. Крючков вважав, що її демонстрація допоможе сформувати «об'єктивний образ» роботи КДБ як вдома, так і за кордоном. Тож «КДБ сьогодні» активно демонстрували закордонним кореспондентам, народним депутатам, в трудових колективах і навчальних закладах та навіть пропонували іноземним телекомпаніям придбати за 100 тис. доларів. Як підкреслив І. Прелін, вихід фільму став першим по-справжньому значним проривом гласності у діяльності радянських органів

<https://web.archive.org/web/20101115191935/https://www.nytimes.com/1989/09/14/world/the-soviets-proudly-present-their-friendly-kgb-agent.html>; Nadler G. Soviet documentary film attempts to change KGB bad guy image // United Press International. – 1989. – Sept. 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20211001082510/https://www.upi.com/Archives/1989/09/13/Soviet-documentary-film-attempts-to-change-KGB-bad-guy-image/8114621662400/>; Dobbs M. And now, the selling of the KGB // The Washington Post. – 1989. – Sept. 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.washingtonpost.com/archive/lifestyle/1989/09/14/and-now-the-selling-of-the-kgb/06f38040-356c-40eb-a7f8-c7e7a2a737dc/>.

¹⁴ Keller B. The Soviets Proudly Present Their Friendly K.G.B. Agent.

держбезпеки. Цю думку поділяв і тодішній керівник Прес-бюро КДБ СРСР В. С. Струнін¹⁵.

Подібні «доброзичливі» програми почали частіше з'являтися й на центральному телебаченні. Наприклад, 23 грудня 1989 р. у програмі «До та після півночі» вийшов репортаж, присвячений секретному відомству. Як підкреслила ведуча, це було вперше, коли їх знімальній групі дозволили зйомки на Луб'янці. Глядачів «провели» коридорами та внутрішнім двориком будівлі КДБ, показали кабінет Ю. Андропова, клуб. Про діяльність секретного відомства у сюжеті не йшлося, натомість аудиторії продемонстрували «чекістські таланти» – художників, поетів, музикантів. Програма також містила кадри зустрічі В. О. Крюкова з жінками-журналістками, що відбулася невдовзі після зйомок.

«Шляхом зустрічей з трудовими колективами, публікацій [...] ми поступово, крок за кроком завоюємо ту довіру, якої ми дуже потребуємо» –

запевняв присутніх керівник спецслужби. Водночас шеф КДБ нарікав на необ'єктивність та нерозуміння, які проявляються в деяких публікаціях, та висловив сподівання, що по мірі «підйому завіси» над діяльністю органів держбезпеки ситуація в суспільстві змінюватиметься на їхню користь¹⁶.

Разом із розширенням медіаприсутності всередині країни радянські спецслужби продовжували нарощувати масштаби пропаганди, трансльованої за кордон. Зокрема, 28 червня 1989 р. голова КДБ СРСР вперше дав інтерв'ю для іноземних радіослухачів. В етері В. О. Крюков розповів про сучасну діяльність органів держбезпеки, особливості протидії організованій злочинності та перспективи співпраці з ЦРУ у сфері боротьби з

---

¹⁵ Гордиевский О., Эндрю К. КГБ – разведывательные операции от Ленина до Горбачёва. – С. 627–628; Тайное становится явным. ЦОС ФСБ уполномочен заявить. – С. 29, 34–35.

¹⁶ До и после полуночи. Эфир 23.12.1989. КГБ. Всегда интересно (1989) [Електронний ресурс] / Советское телевидение. ГОСТЕЛЕРАДИОФОНД // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=9GiDAq9Eu50>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 09.02.2019. – Дата перегляду: 14.10.2021.

тероризмом¹⁷. Керівник спецслужби наполегливо переконував закордонну аудиторію, що КДБ був «невід'ємною і органічною частиною радянського суспільства», яка цілком і повністю влилася в процеси перебудови й розширення гласності¹⁸.

Знаковою подією, котра сигналізувала про зміну підходів до публічності секретного відомства, стала доповідь В. О. Крючкова на засіданні Верховної Ради СРСР 14 липня 1989 р. Цей виступ транслювали по Центральному телебаченню, тож ознайомитися з ним могло багатомільйонне населення країни.

Відповідаючи на питання депутатів про сутність та зміст перебудови в роботі радянських спецслужб, очільник Комітету наголошував на «якісно нових» принципах співвідношення держави і безпеки.

«Не інтереси суспільства і держави повинні пристосовуватися до діяльності органів держбезпеки і їхніх спеціальних служб, а, навпаки, органи КДБ і їхні служби повинні неухильно підкорятися інтересам суспільства і держави, виходити з них» –

пропагував з трибуни В. О. Крючков.

Голова КДБ СРСР запевняв сесійну залу, що найважливішою гарантією від свавілля, порушення законних прав та інтересів громадян була реалізація принципів демократії і гласності:

«Радянські люди мають право знати про діяльність, характер роботи органів КДБ. У цьому зацікавлені і самі органи, оскільки це допоможе формуванню об'єктивного уявлення про органи державної безпеки, їх обов'язки і права. Важливо зробити постійними і ефективними зв'язки органів держбезпеки з громадськістю, трудовими колективами. У цьому випадку можна розраховувати на підтримку трудящих у вирішенні завдань забезпечення державної безпеки [...]».

Щоправда, яким чином таке «об'єктивне уявлення» співвідноситься з цензурою, яку здійснював КДБ, Володимир Крючков не уточнював.

Під час виступу він торкнувся питань контррозвідки, боротьби з тероризмом, інформаційного протистояння з іно-

---

¹⁷ Гордиевский О., Эндрю К. КГБ – разведывательные операции от Ленина до Горбачёва. – С. 636.

¹⁸ ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 835, арк. 2–3.

земними спецслужбами, законності, труднощів і недоліків у діяльності радянських спеціальних служб, участі органів держбезпеки в роботі з реабілітації жертв репресій 1930-х – 1950-х рр. За підрахунками чекістів, під час засідання голова КДБ відповів на 96 запитань¹⁹.

За тиждень, 21 липня 1989 р. про практичне втілення принципу гласності в оперативно-службовій діяльності перед партійним керівництвом УРСР звітував Микола Голушко.

У надісланій до ЦК КПУ доповідній записці голова КДБ УРСР відзначав, що в республіканському Комітеті почали приділяти більше уваги пошуку нових форм взаємодії з громадянами – почастишали «круглі столи», вечори питань і відповідей, зустрічі з трудовими колективами, інтелігенцією, студентською молоддю, збори учасників боротьби з «озброєним націоналістичним підпіллям» із залученням громадськості.

Для досягнення бажаного пропагандистського впливу, в КДБ ретельно підходили до відбору та підготовки своїх спікерів. До цієї роботи залучали співробітників із досвідом ведення дискусій, які добре володіли фактичним матеріалом, були здатні налагодити психологічний контакт з аудиторією і вільно спілкувалися на «незручні» теми. Упродовж 1988–1989 рр. в УРСР відбулося понад 3 тис. таких зустрічей, у тому числі зі студентами Київського державного університету, Чернівецького університету, Черкаського педінституту та інших вишів республіки²⁰.

Зі зростанням інтересу громадськості до діяльності радянських спецслужб поглиблювалася співпраця зі ЗМІ. Був організований «круглий стіл» членів Колегії КДБ УРСР з редколегією журналу «Комуніст України», зустріч із представниками Спілки письменників України. Крім того, спільно з керівництвом Державного комітету УРСР з телебачення та радіомовлення в КДБ розробили довготривалу програму співробітництва та визначили актуальні питання забезпечення державної безпеки, що підлягали висвітленню.

---

¹⁹ Хлобустов О. КГБ без прикрас 1954–1991 годы [Электронный ресурс]; Гордиевский О., Эндрю К. КГБ – разведывательные операции от Ленина до Горбачёва. – С. 628.

²⁰ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1274, 120–121.

Перспективи співпраці з журналістами були предметом обговорення під час зустрічей керівництва КДБ УРСР з працівниками республіканських і обласних газет у Києві, Запоріжжі, Луцьку, Хмельницькому, Вінниці, Кіровограді, Сумах, Житомирі, Черкасах та інших містах. В обласній періодиці почали з'являтися постійні рубрики присвячені діяльності «компетентних органів». В Управлінні КДБ в Запорізькій області навіть розпочали випуск періодичного інформаційного бюлетеня «КДБ і гласність», з яким могли ознайомитися представники громадськості і трудових колективів.

На сторінках періодичних видань керівники відомства та начальники обласних управлінь розповідали, як «правильно» розуміти історію органів ВНК–КДБ, оцінювати перебудову оперативно-службової діяльності та інші аспекти функціонування Комітету.

Гласність торкнулася і процесу комплектування підрозділів. Із доповідної дізнаємося, що КДБ УРСР підтримував зв'язки з адміністрацією, партійними, комсомольськими і профспілковими організаціями 570 підприємств, вишів та закладів республіки, визначених базовими для підбору кадрів. Серед нововведень цієї роботи було обговорення і надання характеристик кандидатам на службу на зборах трудових колективів та «практика звітів» новопризначених співробітників перед колишніми колегами.

Прикладом такої «новації» стала зустріч співробітників УКДБ в Запорізькій області з колективом виробничого об'єднання «Моторбудівник», з якого на службу в органи КДБ рекомендували 15 робітників. Цей захід транслювали по заводському радіо, а також було організовано телефонну «пряму лінію», під час якої працівники підприємства могли поспілкуватися зі співробітниками держбезпеки та дати їм «настанови»²¹.

Враховуючи соціально-політичні трансформації в суспільстві, змінювався і характер профілактичної роботи. Основний акцент тут робився на широкому залученні громадськості, трудових колективів, правоохоронних органів, ЗМІ. За словами

---

²¹ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1274, арк. 121–122, 124–125.

М. Голушка, такий підхід дозволяв розширити сферу загально-попереджувального і виховного впливу та зменшити кількість індивідуальних профілактик. Для зміцнення контактів з населенням та надання «позитивного» впливу на деякі самодіяльні молодіжні об'єднання КДБ створював та координував діяльність клубів звільнених у запас прикордонників, залучав керівний і оперативний склад, офіцерів запасу із колишніх керівників і учасників боротьби з національно-визвольним рухом.

Співробітники держбезпеки також профілакували населення від скоєння економічних злочинів, розголошення секретної інформації, щодо недопущення надзвичайних ситуацій. Цю проблематику висвітлювали в заводських малотиражних газетах, обговорювали на засіданнях колективів, розглядали на відкритих судових процесах над особами, які допустили грубі порушення техніки безпеки з тяжкими наслідками. Проблеми захисту державної таємниці та попередження позаштатних ситуацій обговорювали на регіональних нарадах-семінарах із представниками прокуратури, МВС, відомчих контролюючих органів²².

Інформація, надіслана М. М. Голушком до ЦК КПУ, практично дослівно була повторена в доповідній записці Інспекторського Управління «Про хід реалізації установок КДБ СРСР із розвитку гласності в оперативно-службовій діяльності» від 9 жовтня 1989 р.²³

Стан і шляхи подальшого утвердження принципу гласності в діяльності органів держбезпеки розглядали на Колегії КДБ УРСР 11 листопада 1989 р.

Загалом відмічалось помітне покращення комунікації органів держбезпеки з громадськістю. Чекісти звітували про поживавлення співпраці з республіканською, обласною та місцевою пресою, радіомовленням, кіностудіями, телебаченням, книжковими видавництвами, про розширення зв'язків з творчою інтелігенцією, журналістами, колективами республіканських і обласних театрів. У періодиці з'являлося більше публікацій,

---

²² ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1274,, арк. 127–128.

²³ Там само, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 122–130.

присвячених історії та функціонуванню органів держбезпеки, розвідувально-підривній діяльності іноземних спецслужб, проблемам боротьби з контрабандою та організованою злочинністю, підсумкам перегляду архівних матеріалів і реабілітації жертв політичних репресій.

Також удосконалювалася практика прийому громадян та опрацювання звернень, зміцнювалися зв'язки з народними депутатами СРСР, республіканської та місцевих рад.

У рішенні Колегії, крім звичних політичних гасел, містилися прямі вказівки щодо проведення інформаційно-пропагандистської роботи. Зазначалося, що розширення гласності мало обов'язково супроводжуватися посиленням конспірації і дотриманням режиму секретності. Це, передусім, стосувалося порядку оприлюднення інформації про роботу співробітників держбезпеки та попередження розголошення секретних і службових відомостей. Підкреслювалося, що організація інформування населення вимагала від представників відомства високого професійного рівня. Тому на цю ділянку належало підбирати кадри із юридичною і гуманітарною підготовкою, котрі влучно «володіли пером і словом»²⁴.

Документ був доповнений практичними заходами КДБ УРСР із розширення гласності в органах державної безпеки²⁵. Передбачалося, що ця робота вестиметься на планово-звітній основі, а конкретні кроки з її реалізації будуть прописані в щорічних планах основних організаційних і оперативних заходів. При цьому показник рівня й ефективності пошуку та запровадження в практику нових гласних форм роботи перетворювався на один із важливих критеріїв оцінки стану оперативно-службової діяльності. Відтак, керівники підрозділів апарату КДБ УРСР і УКДБ областей мали особисто контролювати хід реалізації установок із розширення гласності та принаймні щопівроку надсилати до КДБ республіки узагальнені дані про виконану роботу²⁶.

---

²⁴ ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 107–112.

²⁵ Там само, арк. 113–121; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 44–50.

²⁶ Там само, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 113, 121; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 44–50.

На Інспекцію та прес-групу КДБ УРСР покладалося завдання систематично узагальнювати й популяризувати позитивну практику розширення гласності, здійснювати її методичне та інформаційне забезпечення. Ці підрозділи мали аналізувати, які саме питання діяльності відомства викликають найбільший інтерес серед населення, щоквартально вивчати реакцію громадян на публічні виступи представників спецслужби, забезпечувати регулярні контакти з республіканськими ЗМІ²⁷. Крім того, прес-група КДБ УРСР та відповідні підрозділи обласних управлінь, за задумом чекістів, мали перетворитися на своєрідні інформаційні центри та осередки аналізу зворотного зв'язку²⁸.

Інформаційно-пропагандистська робота ставала загальною та безперервною. Так, у КДБ УРСР та в регіональних управліннях на чолі з їхніми керівниками організовували комісії, які за лініями роботи займалися вивченням та оцінкою архівних документів. Ці робочі групи відбирали матеріали, що могли бути використані з метою «правильного» формування громадської думки щодо ролі й місця органів держбезпеки у перебудові і руйнування негативних стереотипів довкола відомства. Підготовлені пропозиції направляли до прес-групи КДБ УРСР. Одночасно з цим начальники оперативних підрозділів здійснювали відбір для ЗМІ інформації, здобутої у процесі оперативно-службової діяльності, та займалися створенням пропагандистських масивів²⁹.

У частині, що стосувалася безпосереднього здійснення зовнішніх відкритих комунікацій, містилися конкретні завдання підрозділам захисту конституційного ладу, контррозвідки, роботи з особовим складом. Як зазначалося, ці заходи були покликані сприяти зміцненню зв'язку з народом та якісному виконанню службових завдань, задоволенню інформаційних інтересів громадян, адекватному реагуванню через ЗМІ на факти й події, що викликали суспільний резонанс і стосувалися забезпечення державної безпеки.

---

²⁷ ДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 114; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 45.

²⁸ Там само, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 112.

²⁹ Там само, арк. 114; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 45.

Так, новостворене Управління захисту радянського конституційного ладу, яке формально прийшло на зміну П'ятого управління та на чолі якого лишився незмінний керівник – П. С. Підгайний³⁰, готувалося здійснити комплекс заходів щодо роз'яснення громадянам завдань нових підрозділів з акцентом на протидію підривному устремлінням зовнішнього ворога та «невідступному» дотриманні законів. Старт цієї інформаційної кампанії планували в січні 1990 р. з прес-конференції для представників ЗМІ.

Також в Управлінні «З» мали створити групу з керівних та оперативних співробітників із достатнім досвідом публічних виступів. Після додаткової підготовки фахівцями із суспільствознавчих дисциплін, соціології, психології та педагогіки їх збиралися залучати до роботи з висвітлення ролі й місця органів держбезпеки у боротьбі з так званими масовими антигромадськими проявами на міжнаціональному та міжрелігійному ґрунті.

Що стосується контррозвідувальних підрозділів, то вони відповідали за інформування громадськості про актуальні питання боротьби зі злочинністю, шпигунством, контрабандою, підривними спрямуваннями противника в середовищі кооперативного руху. Для цього КДБ планував із однією з республіканських газет і телебаченням започаткувати спеціальну рубрику «Контррозвідка інформує»³¹.

Дбали в Комітеті і про формування у громадськості «реального» уявлення про характер, масштаби, форми й методи підривної діяльності західних спецслужб. Тому разом із Радіоте-

---

³⁰ В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно»: архіви КГБ розповідають. – С. 214–215; Голушко Н. В спецслужбах трёх государств. – С. 58, 361; Гордиевский О., Эндрю К. КГБ – разведывательные операции от Ленина до Горбачёва. – С. 363; Генералы: харьковский биографический словарь / сост.: А. Бондаренко, С. Кушнарєв; редкол. В. Бульба, В. Голик, С. Посохов. – Харьков: Изд-во «Майдан», 2017. – Т. 3. – 456 с. – С. 272. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20211025204418/http://general.org.ua/book/t3/p272.pdf>.

³¹ ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 116–118; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 46–47.

леграфним агентством України, АПН та іншими ЗМІ чекісти збиралися організувати аналіз, обробку матеріалів із офіційних джерел про ворожу діяльність іноземних розвідок та систематично інформувати про це населення.

Із метою легалізації матеріалів, формування вигідної суспільної думки, проведення загальнопрофілактичних заходів та з урахуванням політичних, економічних та оперативних міркувань контррозвідка мала реалізовувати із задіянням журналістів викриття протиправних дій іноземних та радянських партнерів спільних підприємств. Тож серед тем, запланованих для обговорення на зустрічах із трудовими колективами – роль та місце КДБ у системі захисту державних секретів, попередження надзвичайних подій на об'єктах підвищеної небезпеки базових та оборонних галузей промисловості, транспорту.

Для своєчасного попередження спроб спецслужб противника й так званих «антисоціалістичних елементів» спровокувати негативні й антигромадські прояви із використанням страйкового руху та екологічних проблем органи державної безпеки регулярно попереджали адміністрацію, трудові колективи, страйками про вже заплановані підривні акції або ті, що готуються.

На основі здобутих у 1988–1989 рр. матеріалів контррозвідувальним підрозділам також належало із задіянням ЗМІ здійснити комплекс попереджувально-профілактичних заходів по компрометації незаконних угод, спроб нанесення збитків державі та інших дій з підриву радянської економіки, що чинили «злочинні елементи» під прикриттям кооперативів, спільних інофірм³².

У свою чергу, кадрові підрозділи отримали вказівку відповідно до реабілітаційних матеріалів оновити експозиції музею КДБ та чекістських залів на місцях. Нові тематичні виставки мали демонструвати наслідки деформації в діяльності органів держбезпеки в період «культу особи» і «долі чекістів, які боролися проти свавілля та беззаконня». Також в експозиціях необхідно було демонструвати боротьбу радянських спецслужб

---

³² ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 118–119; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 47–48.

проти ОУН, «фашистської Німеччини», розповідати про сучасну діяльність відомства. Допомогу у підготовці аналогічних виставок чекістські кадри готувалися надати історичним та краєзнавчим музеям по всій республіці.

У планах КДБ була й організація роботи авторських колективів із письменників, журналістів і учених для розробки програм публікацій та створення кіно- і телефільмів з історії органів ВНК–КДБ. Одночасно обласні управління працювали над створенням творчих груп, схильних до літературної діяльності ветеранів. Для стимулювання «творчості» їм надавали доступ до архівних матеріалів, що, на думку чекістів, об'єктивно відображали історичне минуле СРСР і радянських спецслужб.

Колишніх співробітників держбезпеки залучали й до освітньої роботи. До липня наступного року за погодженням із Радою Міністрів, міністерствами та відомствами, які займалися перепідготовкою керівних та ідеологічних кадрів, в навчальні програми планували включити курс лекцій щодо ролі та місця органів держбезпеки на сучасному етапі перебудови. Читання лекцій доручали лекторській групі «Знання» при раді ветеранів по УКДБ по м. Києву і Київській області, а також запрошували керівний і оперативний склад республіканського Комітету³³.

Про послідовне здійснення заходів із розширення гласності у діяльності секретного відомства йшлося і в секретній доповіді щодо підсумків оперативно-службової діяльності за 1989 р., надісланій М. С. Горбачову 14 лютого 1990 р. В. О. Крючков, зокрема, зазначав, що у політичному відношенні одне з провідних місць займала робота з реабілітації громадян, необґрунтовано репресованих в період 1930–1940-х і початку 1950-х рр. Також предметом гордощів голови КДБ став випуск відкритого інформаційного бюлетеня про роботу органів держбезпеки³⁴.

Та, попри суттєве пожвавлення зв'язків органів держбезпеки із громадськістю, ця ділянка мала низку серйозних недоліків.

---

³³ ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 119–120; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 48–49.

³⁴ Хлобутов О. Владимир Крючков и судьба Советского Союза [Электронный ресурс]. – 2008. – № 1. – Режим доступа: https://web.archive.org/web/20201001171720/http://hrono.ru/statii/2008/hlob_kryuch.php.

Як відмічали у самому відомстві, не всі керівні й оперативні працівники усвідомлювали важливість розширення гласності для сучасної спецслужби. Часом вона страждала декларативністю та не підкріплювалася конкретним практичним змістом.

Скаржилися у КДБ й на недостатню наполегливість особового складу в оволодінні умінням працювати в умовах зростання відкритості суспільства. Так, окремі співробітники продовжували працювати у режимі «пасивного спостереження», накопичували інформацію, що потребувала негайної реалізації.

У спецслужбі жалілися, що під час оприлюднення даних не завжди правильно поєднувалися принципи конспірації та гласності. Давалися взнаки повільні темпи подолання відомчої замкненості й слабка активність місцевих керівників під час прямого спілкування з трудовими колективами. Зазначали у КДБ й неготовність окремих начальників до відкритої комунікації з аудиторією, особливо скептично налаштованою.

Відмічалось, що управління КДБ в Івано-Франківській, Херсонській, Кіровоградській, Полтавській та низки інших областей слабо вдосконалювали практику співпраці зі ЗМІ, не виявляли належної активності у використанні їхніх можливостей для зміцнення довіри громадян до «компетентних органів», оперативного реагування на резонансні факти і події, що стосувалися питань держбезпеки. Оприлюднені матеріали часто не відповідали запитам громадськості, були неякісно підготовлені. Недостатньою лишалася організуюча роль співробітників прес-групи Комітету та її вплив на роботу регіональних прес-груп.

Серед іншого був низький професіоналізм і правова підготовка співробітників, невміння працювати в сучасній обстановці, формальне ставлення до розгляду звернень, порушення законних інтересів громадян, що викликало негативну реакцію і провокувало повторні скарги³⁵.

Такими були основні тенденції, що характеризували розвиток гласності в оперативно-службовій діяльності КДБ УРСР навесні 1989–1990 рр. Безпосередній же розгляд зовнішніх відкритих комунікацій органів держбезпеки, доцільно розпочати

---

³⁵ ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 109, 129–130.

з участі співробітників радянських спецслужб у виборчій кампанії як кандидатів.

Передумови для виділення депутатської діяльності в окремий елемент зовнішніх відкритих комунікацій були закладені на XIX Всесоюзній партконференції. Ухвалена нею резолюція «Про демократизацію радянського суспільства і реформу політичної системи» передбачала заснування нового вищого законодавчого органу – З'їзду народних депутатів СРСР та проведення альтернативних виборів³⁶.

Перші після конституційної реформи вибори народних депутатів СРСР відбулися 26 березня 1989 р. Незважаючи на антидемократизм виборчого закону та прагнення влади не допустити до голосування небажаних кандидатів, це були перші вільні вибори в радянський час. Вони проходили на альтернативній основі, з елементами конкуренції та частковим дотриманням таємниці голосування³⁷.

Спробували себе у цій «виборчій гонці» й кандидати від органів державної безпеки³⁸. Їхні програми були розроблені на основі передвиборчої платформи КПРС з урахуванням оперативної обстановки, специфіки виборчих округів і актуальних для кожного регіону проблем – екологічної ситуації, релігійних та національних особливостей, економічних чинників, криміногенного стану та ін.³⁹

Участь у виборчій кампанії взяв і голова КДБ УРСР Микола Голушко. Балотувався керівник республіканського відомства від Коростишевського територіального округу Житомирської області. У книзі «У спецслужбах трьох держав» він зазначив, що в той час вперше входило в практику оприлюднення особистої

---

³⁶ Материалы XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня – 1 июля 1988 г. – М.: Политиздат, 1988. – 160 с. – С. 127–138.

³⁷ В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно»: архіви КГБ розповідають. – С. 209–210; Даниленко В. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. – С. 119–120.

³⁸ ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 834, арк. 5.

³⁹ Там само, спр. 832, арк. 10–14.

передвиборчої програми та зачитував основні пункти зі власної. Звісно, М. Голушко запевняв виборців, що підтримує перебудову, демократію, гласність, верховенство закону та народовладдя. Серед іншого, він виступав за вдосконалення системи правового захисту військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів під час виконання службових обов'язків. Очільник КДБ УРСР також озвучив думку стосовно ухвалення нового відкритого законодавства про права і обов'язки державних органів, посадових осіб і громадян щодо забезпечення безпеки СРСР, охорони державної та військової таємниці. М. Голушко наголошував і на необхідності встановлення постійного парламентського контролю за діяльністю КДБ, Міноборони, МЗС, МВС СРСР у сфері забезпечення надійної обороноздатності і безпеки країни. За споминами самого М. Голушка, у ролі кандидата в нардепи упродовж двох місяців він майже щодня бував у семи районах, що входили до виборчого округу, де відвідував школи, тваринницькі комплекси, цукрові заводи, спілкувався з виборцями⁴⁰.

Слід підкреслити, що у КДБ загалом приділили значну увагу організації та проведенню агітаційно-пропагандистської роботи. Кандидати від спецслужби зустрічалися з трудовими колективами, жителями округів, представниками корінних національностей, інтелігенцією. У місцевій пресі виходили публікації, присвячені діяльності органів держбезпеки, та інтерв'ю зі співробітниками секретного відомства.

Важливим чинником впливу на суспільну думку та хід виборчої кампанії був підбір довірених осіб. Як правило, таких агітаторів обирали за національним принципом, залучали журналістів, вчителів, людей, які користувалися авторитетом і довірою серед виборців⁴¹.

За словами голови КДБ СРСР Володимира Крючкова, усі співробітники «з величезним інтересом та хвилюванням» очікували на результати голосування.

---

⁴⁰ Голушко Н. В спецслужбах трёх государств. – С. 58; Гордиевский О., Эндрю К. КГБ – разведывательные операции от Ленина до Горбачёва. – С. 204–207.

⁴¹ ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 832, арк. 10–14.

«Адже по тому, як виборці поставляться до кандидатів-чекістів, можна судити і про ставлення народу до органів КДБ загалом», – підкреслював він.

Зрештою, активна пропаганда дала бажані для відомства результати. За підсумками «волевиявлення» депутатські мандати отримали 12 із 14 співробітників Комітету з-поміж керівних кадрів, серед них і голова КДБ УРСР⁴².

Водночас у спецслужбі визнавали й наявність суттєвих вад передвиборчої кампанії. Так, серед зовнішніх чинників, що негативно вплинули на вибори, виділяли супротив громадськості обранню представників Комітету на окремих округах, їхню компрометацію перед населенням, а також «втручання Заходу».

Відмічали у КДБ й неналежне вивчення окремими кандидатами громадської думки та невнесення відповідних корективів до програм, неготовність до полеміки з аудиторією, недостатнє використання можливостей ЗМІ та залучення до агітаційних заходів письменників, діячів культури і мистецтва. Була втрачена можливість висувати у народні депутати більше Героїв Радянського Союзу, воїнів-інтернаціоналістів, заслужених прикордонників, співробітників держбезпеки, які зробили внесок у боротьбу з тероризмом, шпигунством, організованою злочинністю. Тому надалі кандидатів планували підбирати за етнічним фактором, а також знайомити виборців не лише з особами висуванців та їх програмами, але й висвітлювати діяльність колективів, які вони представляли⁴³.

Для «закріплення успіху» керівному та оперативному складу за погодження з партійними і радянськими органами рекомендували брати участь у виборах депутатів республіканських і місцевих рад 1990 р. Був навіть розроблений проєкт передвиборчої платформи кандидата у народні депутати від органів КДБ. Проведення агітації чекістам належало поєднувати із зустрічами та звітами у трудових колективах за територіальним принципом⁴⁴. Відтак навіть на Львівщині, де населення було не-

---

⁴² ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 832, арк. 5–9; спр. 834, арк. 5.

⁴³ Там само, спр. 832, арк. 10–14.

⁴⁴ Там само, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 121; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 50.

гативно налаштоване до радянської влади, участь у виборах взяли 52 співробітники Комітету, а в Тернопільській області усі начальники районних апаратів намагалися потрапити до райрад.

За підсумками парламентських виборів в УРСР, що пройшли 4–18 березня 1990 р., до рад усіх рівнів увійшли 537 представників держбезпеки, а у Верховній Раді мандати отримали 4 співробітники Комітету держбезпеки⁴⁵.

Крім спроб потрапити до рад різних рівнів, у Комітеті переймалися також налагодженням позитивної взаємодії з діючими нардепами, що цілком прогнозовано, адже у зв'язку з реорганізацією всієї системи державного управління у СРСР у 1989 р. право контролю за діяльністю КДБ було надано також ВР СРСР як безпосередньо, так і через Комітет з питань оборони та державної безпеки, а також Комітет конституційного нагляду⁴⁶. До того ж, у цей час тривала підготовка закону про органи державної безпеки. Про цей напрямок комунікації йшлося, зокрема, у надісланій 21 липня 1989 р. до ЦК КПУ доповідній записці «Про хід реалізації установок КДБ СРСР щодо розвитку принципу гласності в оперативно-службовій діяльності», у доповідній Інспекторського управління від 9 жовтня 1989 р., на нараді керівництва КДБ СРСР 23 жовтня 1989 р., під час Колегії КДБ УРСР 11 листопада 1989 р.

Як стверджували у КДБ УРСР, у більшості областей республіки ця комунікація набувала характеру регулярних ділових контактів, зустрічей із колективами співробітників, «круглих столів», розгляду листів і депутатських запитів, спільного вирішення звернень громадян, роботи в радах при начальниках УКДБ, співпраці у питаннях діяльності тимчасових комітетів, зокрема по боротьбі зі злочинністю⁴⁷.

---

⁴⁵ В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно»: архіви КГБ розповідають. – С. 218–220; Забілий Р. Піар від КГБ. Як спецслужба взялася за «зв'язки з громадськістю» [Електронний ресурс].

⁴⁶ Хлобустов О. Владимир Крючков и судьба Советского Союза [Электронный ресурс].

⁴⁷ ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 127–128; ф. 13, оп. 1, спр. 839, арк. 3.

Керівництво Комітету у центрі й на місцях регулярно інформувало нардепів щодо поточних завдань органів держбезпеки, перебудови та розширення гласності в оперативно-службовій діяльності. У свою чергу, депутати обмінювалися інформацією про роботу З'їзду, парламентських комісій та комітетів⁴⁸.

Водночас робота зі зміцнення контактів радянських спецслужб із народними депутатами мала низку недоліків і проходила нерівномірно. Керівний склад мав мало особистих контактів із представниками депутатського корпусу, а інформування про діяльність секретного відомства були недостатньо повними.

Відтак, керівникам органів військ, навчальних закладів та підрозділів центрального апарату КДБ СРСР наказували проявляти «особливу турботу» щодо зміцнення довіри представників народної влади до органів державної безпеки. У першу чергу, «турбуватися» належало про депутатів Верховної Ради СРСР і Комітету з питань оборони та державної безпеки. Для налагодження тісніших стосунків його представників, а також депутатів усіх рівнів рекомендували запрошувати на засідання колегій і рад при начальниках УКДБ для обговорення окремих аспектів оперативно-службової діяльності⁴⁹.

Для удосконалення звітності перед органами влади та зміцнення довіри до відомства забезпечувалося регулярне інформування народних депутатів про найбільш важливі аспекти суспільно-політичної та оперативної обстановки, надавалася допомога щодо ознайомлення з процесами в трудових колективах, неформальних об'єднаннях, у середовищі інтелігенції й молоді. За погодженням із центром, нардепів ознайомлювали з матеріалами несекретного Інформаційного бюлетеня КДБ СРСР, а депутатів, котрі входили до Комітету ВР з питань оборони та держбезпеки – додатково з матеріалами інформаційних бюлетенів за лініями роботи. За необхідності, у КДБ створювали нештатні робочі групи для інформування народних депутатів і постійного аналізу проблем, що порушувалися у їхніх зверненнях⁵⁰.

---

⁴⁸ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1274, арк. 129.

⁴⁹ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 839, арк. 3–4.

⁵⁰ Там само, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 120–121; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 49–50.

Також цій темі належало надавати більшої публічності. Прес-бюро, Інспекторське управління, підрозділи центрального апарату та органи КДБ на місцях мали ширше висвітлювати в ЗМІ та відомчих виданнях ділові контакти органів державної безпеки з депутатами, публікувати матеріали засідань Комітету з питань оборони та державної безпеки з актуальних питань роботи радянських спецслужб, приділяти особливу увагу підсумкам опрацювання депутатських звернень. Крім того, за місяць Інспекторське управління і Секретаріат мали підготувати проєкт Огляду практики роботи з укріплення зв'язків із депутатським корпусом⁵¹.

Враховуючи, що органи держбезпеки щосили намагалися позиціонувати себе як «державний інститут, покликаний всіляко утверджувати принципи демократії і гласності», то робота зі зверненнями громадян становила один із важливих напрямків оперативно-службової діяльності⁵². До того ж, з обранням співробітників радянських спецслужб до рад збільшилося число листів, адресованих їм як народним депутатам. За даними КДБ УРСР, значна частина звернень надходила саме на ім'я голови республіканського відомства. Переважно це були прохання про допомогу у вирішенні соціально-побутових та інших особистих питань, скарги на місцеві радянські, правоохоронні й адміністративні органи⁵³. Так, М. Голушко згадував, що за час депутатства він отримав майже три тисячі листів, постійно зустрічався з виборцями, сприяв газифікації районів, вирішував адміністративні питання⁵⁴.

Відмічався й ріст особистих прийомів, проведених головою республіканського відомства, його заступниками та начальниками обласних управлінь. Перші керівники спецслужби також частіше виїжджали на місця для вирішення найбільш складних питань.

---

⁵¹ Там само, спр. 839, арк. 4; ф. 16, оп. 1, спр. 1282, арк. 190 (у документах згадується, що Огляд був підготований та розісланий в усі органи КДБ. – В. Л.).

⁵² Там само, арк. 185–191; спр. 1300, арк. 21–31.

⁵³ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 846, арк. 57–62; ф. 16, оп. 1, спр. 1300, арк. 22.

⁵⁴ Голушко Н. В спецслужбах трёх государств. – С. 207–208.

Крім того, упродовж 1989–1990 рр. відбулася масштабна перевірка стану й заходів щодо подальшого покращення роботи зі зверненнями громадян. Цей досвід вивчили у слідчих підрозділах КДБ УРСР, трьох центральних управліннях та у 12-ти регіональних органах. Також було організовано стажування новопризначених начальників секретаріатів, впорядковано діяльність приймалень, поліпшено їх взаємодію з оперативними підрозділами. Новою практикою для Комітету стало проведення прямих радіорепортажів та інтерв'ю кореспондентами Держтелерадіо безпосередньо з Приймальні КДБ УРСР⁵⁵.

Водночас стан роботи зі зверненнями громадян залишав бажати кращого. У секретному відомстві нарікали на відсутність централізованого обліку і тематичного накопичення листів і заяв, що призводило до слабкої організації аналізу оперативної обстановки в країні. Рідко готували й оглядові матеріали та пропозиції для доповіді керівництву Комітету та начальникам зацікавлених підрозділів. Незважаючи на надходження у 1989 – на початку 1990 рр. понад 500 вдячних листів, ці матеріали, за оцінками чекістів, недостатньо енергійно використовувалися для пропаганди через ЗМІ. До того ж, дані були розрізнені за підрозділами та не завжди враховувались в практичному сенсі.

Подібна проблема була зі скаргами на дії співробітників держбезпеки: ці відомості належним чином не використовували у виховній роботі, а кадрові підрозділи не здійснювали якісну перевірку таких заяв. Подальшого вдосконалення потребувала й організація контролю за роботою регіональних органів з боку Секретаріату КДБ УРСР. Відмічалось, що здійснювані ним заходи часто зводилися до збору статистичних даних, уточнення термінів проходження документів; обласним управлінням не надалася необхідна методична і практична допомога. З-поміж інших проблем називали слабку виконавську дисципліну, низьку кваліфікацію кадрів, формалізм та порушення термінів розгляду звернень⁵⁶.

Слід наголосити, що серед звернень громадян до органів державної безпеки домінуюче місце належало питанням реабі-

---

⁵⁵ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1300, арк. 21–22.

⁵⁶ Там само, арк. 27–30.

літації жертв сталінських репресій⁵⁷. Із поглибленням перебудовчих процесів тональність листів помітно змінювалася. Якщо у перші роки перебудови вони містили прохання повідомити про долю репресованих родичів, обставини їх смерті, місця поховання, повернення незаконно конфіскованого майна або виплату грошового відшкодування, то пізніше переважали наполегливі, а часом і категоричні вимоги надати можливість ознайомитися з матеріалами архівних справ, оприлюднити архіви НКВС, притягнути до судової відповідальності осіб, причетних до репресій, позбавити їх пенсій, державних нагород тощо⁵⁸.

Проблема реабілітації превалювала не лише у зверненнях громадян, але й становила важливий напрям зовнішніх відкритих комунікацій радянських спецслужб з громадськістю. Перегляд справ репресованих у 1930-х – 50-х рр. відбувався під керівництвом партійних органів, у тісному контакті з прокуратурою, судами, депутатами та громадськістю⁵⁹.

До того ж, влітку 1989 р. вийшла постанова ЦК КПРС «Про увічнення пам'яті жертв репресій періоду 30–40-х і початку 50-х років»⁶⁰. Після цього КДБ став більш «поблажливим» до істориків і активістів, зайнятих пошуком архівних документів про репресії. Серед іншого, за цим документом Комітет держбезпеки також отримав завдання активізувати роботу з пошуку місць поховань⁶¹.

«[...] Це був єдиний етап, коли КДБ повернувся обличчям до громадян, наскільки це було можливо», – згадував член правління товариства «Меморіал» С. Кривенко⁶².

---

⁵⁷ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1300, арк. 22–24.

⁵⁸ Там само, спр. 1282, арк. 187–188.

⁵⁹ Там само, спр. 1274, арк. 126.

⁶⁰ Реабилитация: как это было. Середина 80-х годов – 1991 / ред. А. Артизов, А. Косаковский, В. Наумов. – М.: МФД «Демократия», 2004. – 720 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20190128050931/http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/67903>.

⁶¹ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1271, арк. 93–95; спр. 1273, арк. 74–76.

⁶² Мельникова Е. «Милая, помянуть иду, его же расстреляли, я не знаю где». Ровно 30 лет назад люди окружили здание КГБ живой цепью, 30 ок-

Тож у 1989 р. робота з реабілітації значно прискорилося. З огляду на значний обсяг матеріалів, у всіх органах КДБ додатково укомплектовували робочі групи. До перегляду справ, крім слідчих, залучали практично весь керівний та оперативний склад. Цій темі була присвячена нарада начальників слідчих підрозділів, а на місця направлені рекомендації щодо вдосконалення зазначеної роботи⁶³.

Питання реабілітації жертв політичних репресій підіймалося на колегіях, нарадах вищого керівництва КДБ, звучало у доповідях партійним органам.

У доповідній записці, надісланій до ЦК КПУ 11 січня 1990 р., голова КДБ УРСР зазначав що за минулий рік органи держбезпеки опрацювали 114 207 архівних кримінальних справ репресованих у позасудовому порядку, на підставі яких було реабілітовано 138 580 громадян. Перегляд цих матеріалів був практично завершений. Станом на 1 січня 1990 р. в архівах КДБ–УКДБ лишилося майже 12 тис. справ, рішення по яких ухвалювалося у позасудовому порядку. За даними відомства, це були переважно справи на осіб, котрі за чинним на той час законодавством реабілітації не підлягали.

Одночасно тривав перегляд справ засуджених на підставі судових рішень. У 1989 р. у Комітеті опрацювали 7960 таких проваджень, реабілітовано – 10 285 осіб. Ще за 2425 справами на 4039 громадян вироки були залишені в силі.

З архівів підіймали також групові справи на учасників «Українського національного центру», «Спілки визволення України», «Народної революційної соціалістичної партії», «Харківського міського троцькістського центру», «Польської організації військової» та ін. Стосовно реабілітованих представників таких «організацій» і «союзів» Комітет надіслав 16 інформаційних довідок в Інституту історії партії та партійні органи.

тября 2019 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20210810080603/https://zona.media/article/2019/10/30/30-10/>.

⁶³ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1274, арк. 113–115; спр. 1275, арк. 39–41.

У парторгани для можливої партійної реабілітації передавали й інформацію щодо репресованих членів КПРС. Упродовж 1989 р. було направлено 6780 відомостей на колишніх партійців⁶⁴.

Свою участь у роботі з реабілітації органи держбезпеки широко рекламували у ЗМІ. Про її перебіг КДБ на постійній основі інформував громадськість – публікувалися статті та інтерв'ю співробітників, підтримувалися контакти з громадськими й депутатськими комісіями, створеними для надання допомоги із забезпечення прав та інтересів реабілітованих і їх родичів. Проводилися пошукові та меморіальні заходи⁶⁵. При цьому особливий наголос належало робити на фактах встановлення втрачених родичів та матеріалах, що мали історичне значення і сприяли зміцненню авторитету ВНК–КДБ в суспільстві⁶⁶.

Загалом за рік на основі матеріалів КДБ УРСР та обласних управлінь було опубліковано 240 статей, підготовано 45 радіо-і телепередач, проведено 26 «круглих столів»⁶⁷. У взаємодії з депутатськими комісіями, історико-просвітницьким товариством «Меморіал» велася робота з вшанування жертв репресій, а також зі встановлення місць їхніх поховань⁶⁸. У 1989 р. було встановлено 20 таких місць та визнано їх офіційними кладовищами і меморіальними місцями⁶⁹. Крім того, республіканським закладам науки і культури повертали документи і матеріали про життя і діяльність репресованих учених, літераторів, діячів культури⁷⁰.

Що стосується кримінальних справ, вироки за якими ухвалювали судові органи, то станом на 1 січня 1990 р. в архівах КДБ–УКДБ їх знаходилося майже 199 тис. Ці справи піддавалися індивідуальній перевірці і в основному стосувалися учасників

---

⁶⁴ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1284, арк. 2–3.

⁶⁵ Там само, спр. 1274, арк. 113–115; спр. 1275, арк. 39–41.

⁶⁶ Там само, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 33.

⁶⁷ Там само, ф. 16, оп. 1, спр. 1284, арк. 3; спр. 1274, арк. 113–115; спр. 1275, арк. 39–41.

⁶⁸ Там само, спр. 1273, арк. 74–76.

⁶⁹ Там само, спр. 1300, арк. 23.

⁷⁰ Там само, спр. 1284, арк.3; спр. 1300, арк. 24–25.

національно-визвольного руху, котрі в радянські часи реабілітації не підлягали.

У відомстві також підкреслювали, що однією із найскладніших лишалася проблема реабілітації громадян, які перебували у в'язниці напередодні Німецько-радянської війни і у зв'язку із загрозою захоплення їх німецькими військами були розстріляні за списками. Кримінальні справи на цих осіб були знищені. На той час в архівах знайдено списки лише на 7 тис. громадян. Водночас у Комітеті підкреслювали, що хоча ця категорія населення належить до репресованих у позасудовому порядку, проте серед них могли бути особи, які не підлягали реабілітації. Тому ця робота вимагала ретельної перевірки⁷¹.

Оскільки «карально-репресивне минуле» лишалося для радянських спецслужб надто чутливою темою, то КДБ УРСР активно намагався сформувати у громадськості «правильне розуміння» ролі та місця органів державної безпеки в політичній системі Радянського Союзу. Для цього, зокрема, в Комітеті ініціювали підготовку матеріалів про репресованих у роки культу особи співробітників спецслужби. Разом із республіканською студією «Укркінохроніка», Держтелерадіо УРСР і обласними телестудіями тривала підготовка документальних фільмів, присвячених «активній протидії» чекістів сталінському свавіллю та беззаконню. Видавалися збірки спогадів, книги, брошури, статті й нариси, виходили теле- та радіопередачі⁷².

Ще одним способом поліпшення репутації та пожвавлення комунікації з громадськістю, і в першу чергу з молоддю, лишалося ідеологічно-патріотичне виховання. Важливу роль тут відігравали екскурсії до музею КДБ УРСР, а також до «кімнат слави» обласних управлінь⁷³.

Аби продемонструвати близькість до народу, проводилися й такі піар-акції, як шефська допомога школам та дитячим будинкам, толоки для збору коштів на будівництво пам'ятників

---

⁷¹ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1284, арк. 3–4.

⁷² Там само, спр. 1274, арк. 122–123.

⁷³ Там само, арк. 121; УСБ України у Хмельницькій обл., ф. 7 (Р), оп. 8, спр. 120, т. 1, арк. 272.

чекістам, які загинули у роки війни, присвоєння імен співробітників держбезпеки різним культурним об'єктам. До слова, у 1989 р. до таких визначних пам'яток потрапило колгоспне поле у Нікопольському районі Дніпропетровської області, яке стало місцем проведення святкових громадсько-політичних заходів з військово-патріотичного виховання молоді. Цьому полю навіть була присвячена окрема стаття у місцевій пресі.

Оприлюднював Комітет і негативні моменти в роботі й поведінці співробітників, щодо яких надходили скарги керівництву відомства та в ЗМІ. Про вжиті заходи органи держбезпеки інформували зацікавлених осіб та редакції місцевих газет⁷⁴.

Разом із іміджевими заходами органи держбезпеки, як і раніше, проводили інформаційні операції проти учасників національно-демократичного руху. Так, до 50-річчя радянської окупації західноукраїнських земель прес-групі доручили підготувати матеріали щодо участі чекістів у встановленні комуністичної влади в регіоні. Такі тенденційні публікації мали вийти у відкритому бюлетені КДБ СРСР та на сторінках республіканської преси.

Одночасно тривала пропагандистська робота з «викриття псевдонародності й псевдodemократичності екстремістських груп, спрямованості їх дій проти перебудови, на підрив інтернаціональної дружби народів СРСР і республіки».

Зокрема, на основі легалізованих оперативних матеріалів тривала підготовка циклу пропагандистських радіо- та телепередач щодо так званої підривної діяльності закордонних осередків ОУН, а також лідерів політичних самодіяльних об'єднань та іноземних спецслужб проти радянських громадян за кордоном⁷⁵.

До публікацій у відкритій пресі також готувалася серія статей на основі матеріалів оперативних ігор 1940-х – 1950-х рр. – «Омут», «Переправа», «Звено» та інших. За задумом КДБ, ці публікації мали відображати «гуманну природу» органів державної безпеки, хроніку їх боротьби з «бандформуваннями» ОУН,

---

⁷⁴ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 1274, арк. 125–126; спр. 1277, арк. 192.

⁷⁵ Там само, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 48–49 (у документі помилково вказано «Прес-бюро». – В. Л.); ф. 16, оп. 1, спр. 1274, арк. 121–122.

участь у ній широких верств населення та викривати «терористичну діяльність націоналістичних банд». Для цього в архівах органів КДБ республіки та держархіві кінофотодокументів УРСР підбирали відповідні матеріали. До підготовки публікацій, кіно- й телефільмів у відомстві планували залучити «кваліфікованих» кореспондентів та ветеранів-чекістів, які брали участь в описаних бойових діях.

Для дискредитації національного руху передбачалося видання АПН спеціальної збірки матеріалів прес-конференції з реалізованої справи «Перевал» (вересень 1988 р.) та брошури «Холостий хід ОУН» щодо «співпраці оунівців зі спецслужбами країн НАТО». Брошуру планували перекласти англійською та німецькою мовами для поширення за кордоном. Крім того, КДБ мав на меті здійснити комплекс контрпропагандистських заходів для компрометації лідерів закордонних формувань українських націоналістів⁷⁶.

Наступний етап розвитку зовнішніх відкритих комунікацій органів державної безпеки припав на останні роки існування СРСР. У цей період Комітет продовжував нарощувати обсяги інформаційно-пропагандистської роботи. При цьому, саме досвід розбудови зв'язків із громадськістю КДБ УРСР був визнаний «зразковим» та підлягав поширенню в інших республіках. Тому перспективною темою для подальших наукових досліджень є вивчення комунікативної діяльності радянських спецслужб в Україні у 1990–1991 рр.

REFERENCES

1. Artizov, A. Kosakovskij, F. and Naumov, V. (Comp.). (2004). *Reabilitaciya: kak e'to bylo. Seredina 80-x godov*. Moskva: Mezhdunarodnyj fond «Demokratiya». [In Russian]. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20190128050931/http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/67903>.
2. Bazhan, O. and Danyliuk, Yu. (2000). *Ukrains'kyj natsional'nyj rukh: osnovni tendentsii i etapy rozvytku (kinets' 1950-kh – 1980-ti rr.)*. Kyiv. [In Ukrainian].

---

⁷⁶ ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 452, арк. 117; ф. 13, оп. 1, спр. 841, арк. 47.

3. Bazhan, O. (2010). KDB URSS ta neformal'ni ob'iednannia v period «horbachovs'koi perebudovy». *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky – NaUKMA Research Papers. History*, 104, 68–77. [In Ukrainian].
4. Bazhan, O. and Loshyts'kyj, O. (2009). Narodnyj rukh Ukrainy v interpretatsii Komitetu derzhbezpeky URSS. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 2 (33), 196–205. [In Ukrainian].
5. Bojko, O. (2002). *Ukraina v 1985–1991 rr. Osnovni tendentsii suspil'no-politychnoho rozvytku*. Kyiv. [In Ukrainian].
6. Bondarenko, A. and Kushnarev, S. (Comp.). Bul'ba, V. Golik, V. and Posoxov, S. (Ed.). (2017). *Generaly: xar'kovskij biograficheskij slovar'*. Xar'kov: Izd-vo «Majdan». Vol. 3. [In Russian]. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20211025204418/http://general.org.ua/book/t3/p272.pdf>.
7. Cutlip, S., Center, A. and Broom, G. (2008). *Pablik rilejshenz. Teoriya i praktika* [Effective Public Relations]. Moskva. [In Russian].
8. Danylenko, V. (2018). *Ukraina v 1985–1991 rr.: ostannia hlava radians'koi istorii*. Kyiv. [In Ukrainian].
9. Danylenko, V. (Comp.). (2013). *Politychni protesty j inakodumstvo v Ukraini (1960–1990): Dokumenty i materialy*. Kyiv: Smoloskyp. [In Ukrainian].
10. Danyliuk, Yu., Bazhan, O. (2000). *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr.)*. Kyiv: Ridnyj kraj. [In Ukrainian].
11. Dreshpak, V. (2015). *Komunikatsii v publichnomu upravlinni*. Dnipropetrovs'k. [In Ukrainian].
12. Dobbs, M. (1989, September 14). And now, the selling of the KGB. *The Washington Post*. [In English]. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/archive/lifestyle/1989/09/14/and-now-the-selling-of-the-kgb/06f38040-356c-40eb-a7f8-c7e7a2a737dc/>.
13. Fedor, Dzh. (2012). *Tradicii chekistov ot Lenina do Putina. Kul't gosudarstvennoj bezopasnosti*. Sankt-Peterburg: Piter. [In Russian].
14. Golushko, N. (2012). *V specsluzhbax trex gosudarstv*. Moskva: Kuchkovo pole. [In Russian].
15. Gordievskij, O. and E'ndryu, K. (2000). *KGB – razvedyvatel'nye operacii ot Lenina do Gorbacheva*. Moskva: Centrpoligraf. [In Russian].
16. Kas'ianov, H. (1995). *Nezghodni: Ukrains'ka intelihentsiia v rusi oporu 1960–80-kh rr.* Kyiv: Lybid'. [In Ukrainian].

17. Keller, B. (1989, September 14). The Soviets Proudly Present Their Friendly K.G.B. Agent. *The New York Times*. [In English]. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20101115191935/https://www.nytimes.com/1989/09/14/world/the-soviets-proudly-present-their-friendly-kgb-agent.html>.
18. Khlobustov, O. (2008). *Vladimir Kryuchkov i sud'ba Sovetskogo Soyuzu*. [In Russian]. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20201001171720/http://hrono.ru/statii/2008/hlob_kryuch.php.
19. Khlobustov, O. (2012). *KGB SSSR 1954–1991 gg. Tajny gibeli Velikoj derzhavy*. Moskva: Izdatel'skij centr «Akva-Term». [In Russian].
20. Khlobustov, O. (2007, May 23). *KGB bez prikras 1954–1991 gody*. [In Russian]. Retrieved from: <http://web.archive.org/web/20201223094529/https://proza.ru/2007/05/23-267>.
21. Korol'ko, V. (2001). *Osnovy pablik rilejshnz*. Moskva: «Refl-buk», Kiev: «Vakler». [In Russian].
22. Kozakov, V. Rashkovs'ka, O. and Rebalko, V. (2017). *Derzhavno-hromadians'ka komunikatsiia: shliakh vid kryzy do vzaiemodii*. Kyiv: DP Vydavnychyj dim «Personal». [In Ukrainian].
23. Mlechin, L. (2002). *KGB. Predsedateli organov gosbezopasnosti. Rassekrechennye sud'by*. Moskva: Centrpoligraf. [In Russian].
24. Nadler, G. (1989, September 13). Soviet documentary film attempts to change KGB bad guy image. *United Press International*. [In English]. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20211001082510/https://www.upi.com/Archives/1989/09/13/Soviet-documentary-film-attempts-to-change-KGB-bad-guy-image/8114621662400/>.
25. Pochepcov, G. (2003). *Pablik rilejshnz dlya professionalov*. Moskva: «Refl-buk», Kiev: Vakler. [In Russian].
26. Pochepcov, G. (2001). *Teoriya komunikacii*. Moskva: «Refl-buk», Kiev: «Vakler». [In Russian].
27. Rusnachenko, A. (1998). *Natsional'no-vyzvol'nyj rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv*. Kyiv: Vyd-vo im. O. Telihiy. [In Ukrainian].
28. Sosnin, O. Mykhnenko, A. and Lytvynova, L. (2011). *Komunikatyvna paradyhma suspil'noho rozvytku*. Kyiv. [In Ukrainian].
29. Stavitsky, V. (2000). *Tajnoe stanovitsya yavnym. COS FSB upolnomochen zayavit'*. (2000). Moskva: «Informe'jshn Grup», «Geleos», «AST». [In Russian].

30. Tsybul'kin, V. Rozhen, L. and Viedienieiev, D. (2011). *Narysy z istorii rozvidky sub'ektiv derzhavotvorennia na terenakh Ukrainy*. Kyiv: Presa Ukrainy. [in Ukrainian].
31. Viedienieiev, D. and Bystrukhin, H. (2007). *Dvobij bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN taadians'kykh syl spetsoperatsij. 1945–1980-ti roky*. Kyiv. [In Ukrainian].
32. V'iatrovych, V. (2012). *Istoriia z hryfom «Sekretno»: arkhivy KHB rozpovidaiut'*. L'viv: Chasopys. [In Ukrainian].
33. Zabilyj, R. (2011, November 21). Piar vid KHB. Yak spetssluzhba vziasia za «zv'iazky z hromads'kisti». *Istorychna pravda*. [In Ukrainian]. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20140923113210/https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/11/21/62598/view_print/.

***Lisova Vita*. External open communications of the State Security Committee of the Ukrainian SSR in 1989–1990: trends and directions**

The purpose of the article is to analyze the general trends and features of the development of external open communications of the USSR KGB in 1989 – early 1990 and to investigate the main directions and forms of information and propaganda activity realization by the Soviet special services in the specified period.

The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity, and comprehensiveness. To achieve this goal, a set of general scientific and special historical methods was used in exploration. Generalization and comparison methods were used to highlight trends and specific features of publicity development of the State Security Committee of the Ukrainian SSR. While working with archival data, the hermeneutic method and critical analysis of historical sources were used.

Conclusions. Public relations strengthening and advocacy improving were one of the leading tasks of the Soviet intelligence services during the period of Gorbachov glasnost. At the same time, openness and so-called general democratization shed light on many «inconvenient» topics for the State Security Committee. Therefore, the rhetoric of the secret agency during this period was often justifiable and defensive. The Chekists denied their involvement in the punitive and repressive past, tried to prove the legitimacy and effectiveness of modern activities, and declared «closeness to the people». The publicity of the KGB of the Ukrainian SSR was mainly limited to participation in rehabilitation processes, popularization of state security bodies in society, information campaigns against national democratic forces, work with citizens' letters and appeals.

After the 1989 elections, this list was expanded. Now the Chekist deputies began to use the status of elected representatives more actively

to promote their professional reputation. As a result, parliamentary activity became an important tool for influencing public opinion.

It should be noted that in 1989 – early 1990 there was a marked expansion of cooperation between state security agencies and the media. The committee actively used the media for propaganda and image projects – there were complimentary articles and interviews with representatives of the secret service, radio and television programs, works of art and history, movies, «journalistic investigations» held with the KGB assistance.

However, despite considerable efforts, the publicity of the State Security Committee still had many shortcomings due to conservatism and internal secrecy, as well as the unwillingness of some employees to open dialogue with the public.

Key words: perestroika, reformation, publicity, communications, propaganda, press group, elections, agitation, deputies, rehabilitation, prevention, KGB, USSR.